

FORRÁSGYŰJTEMÉNY ÉS ELEMZŐ FÖLTÁRÁS

{ VIKÁRIUS LÁSZLÓ

Tallián Tibor Bartók 1940 és 1945 közötti amerikai recepcióját bemutató könyve

---

A *New York Sun* zenekritikusa, Irving Kolodin 1943. április 17-én jelentetett meg egy drámai hangú írást, mely e szavakkal kezdődik:

Ha muzsikusok találkoznak valahol e napokban, biztosan szóba kerül Bartók Béla különös és sajnálatos helyzete. A nagy magyar zeneszerzőről van szó, kinek nevét gyakran említik együtt Stravinskyével és Schönbergével, korunk zenetörténetében elfoglalt megkülönböztetett helye okán.

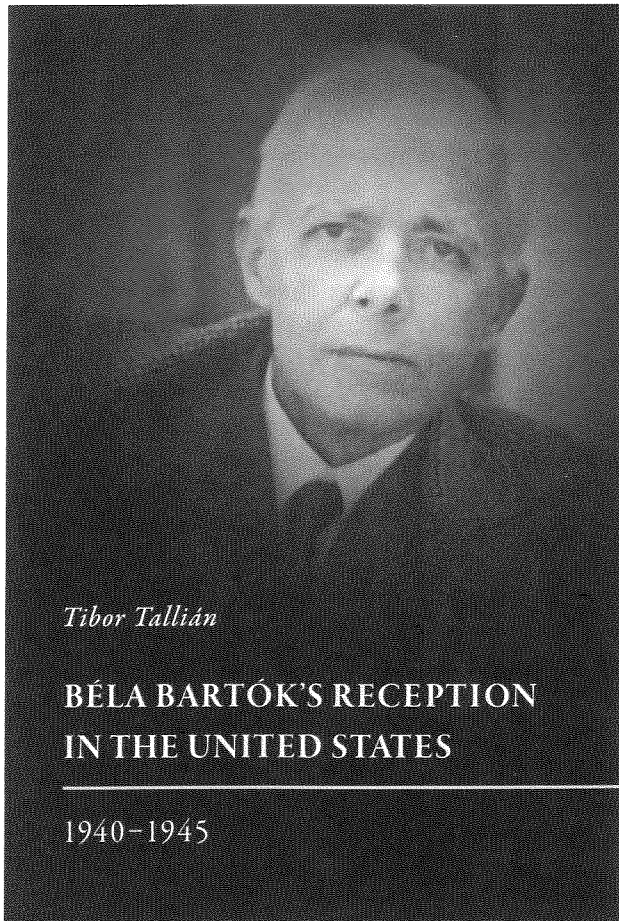
A cikk, „The Strange Case of Béla Bartók”, a zeneszerző jelentőségének és pillanatnyi nehéz helyzetének bemutatását követően figyelmeztető fölhívással zárul:

Megbocsáthatatlan méltánytalanság lenne a művésszel szemben, kinek jelentősége világszerte közmegegyezés tárgya, ha zenésztársadalmunk megbecsülését csak dicsőítő szavak fejeznék ki, és csak akkor, amikor az neki magának már nem lehet gyakorlati hasznára. (192–193., angol: 275.)

Az írás részleteit, mely ékesszólóan, s a maga környezetében és összefüggésében váratlan empátiával érezteti Bartók súlyos helyzetét amerikai időszakában, Tallián Tibor épp 30 évvel ezelőtt megjelent magyar fordításában idéztem. Az 1981-es Bartók-életrajz és a *Cantata profana*

Elhangzott március 22-én, az MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók-termében, Tallián Tibor *Bartók fogadtatása Amerikában: 1940–1945* című kötete (Zeneműkiadó Budapest, 1988) angol kiadásának – *Béla Bartók's Reception in the United States: 1940–1945* (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017) – bemutatóján.

újraértelmezését nyújtó, 1983-ban napvilágot látott *Az átmenet mítosza* szerzője, számos más kutatási területe mellett a Bartók-kutatásban is több műfajban alkotott maradandót, s egyúttal úttörőt. Nem mintha a „Bartók Amerikában” téma teljesen új és ismeretlen lett volna. Az egyik legkorábbi, visszaemlékezéseken alapuló népszerű életrajz, Agatha Fasset (Illés Ágota) könyve (1958, magyar fordítás 1960) ezt az időszakot mutatta be, s éppen ilyen címmel (*Bartók's Years in America*, 1954) jelent meg Juhász Vilmos könyve, mely egy interjú-sorozat révén igyekezett valós képet adni a zeneszerző utolsó éveiről.

A Zeneműkiadónál 1988-ban – Bartók hamvai hazaszállításának évében – megjelent *Bartók fogadtatása Amerikában* kötet – megjelenésekor – mégis egyenesen szenzációnak számított. Először éreztük úgy, hogy legendák, emlékezések és vélekedések helyett tényleges dokumentumokból, méghozzá reprezentatív gyűjtés eredményeképpen föltárt nagyszámú hiteles dokumentumból kaphatunk képet az amerikai évek zeneszerzői és előadóművészi hányattatásairól és sikereiről. Arról az időszakról, mely végső soron Bartók életművének későbbi sorsa – jövője – szempontjából volt talán a legfontosabb. Kétségtelen, hogy épp az amerikai évek számított akkor az életrajz itthon legkevésbé jól ismert fejezetének. Demény János közel másfélezer oldalon közölt fogadtatástörténeti dokumentációja (a *Zenatudományi Tanulmányok* 1954 és 1962 között megjelent kötetében) 1940-ben lezárul. Ifj. Bartók Béla elsősorban a levelezésen alapuló adatgyűjtése (*Apám életének krónikája*, 1981, *Bartók Béla műhelyében*, 1982) természetesen az utolsó évek vonatkozásában is fontos támpontul szolgált, ám a kiadott levelezés (ismét Demény János, illetve ifj. Bartók Béla és az állandó munkatárs Gombocz Adrienne munkája, *Bartók Béla levelei*, 1976 és *Bartók Béla családi levelei*, 1981) is hiányosabb volt az amerikai időszakból. Később – már jóval Tallián Tibor alapvető munkájának megjelenése után – több tanulmány is, s mindenekelőtt Bartók Péter könyve – *Apám* (2002, magyar fordítás 2004) – s benne édesapjával folytatott levelezésének közreadása járult hozzá a legjelentősebben az amerikai időszak részleteinek megismeréséhez. Addig azonban kétségkívül Tallián tette közzé mind az életrajz vonatkozásában, mind a művek „élete” szempontjából az első és mindmáig döntő jelentőségű „bizonyítékokat”.

Nem ez volt azonban az egyetlen nagyobb szabású kutatás Bartók fogadtatását illetően. Egy kiállításból nőtt ki az első

kötetnyi hasonló vállalkozás, Werner Fuchss *Bartók et la Suisse, Bartók und die Schweiz* című kötete, mely 1973-ban jelent meg, s hamarosan követte magyar fordítása, *Bartók Béla Svájcban* címmel (1975). A befogadás-történeti kutatásnak azonban éppen az 1980-as évek második felében nemzetközileg is megnőtt az aktualitása. Aligha véletlen, hogy Malcolm Gillies mintaszerű kutatáson alapuló, remekül megírt könyve, a *Bartók in Britain* egy évvel a *Bartók fogadtatása Amerikában* után, 1989-ben jelent meg. A két kötetet érdemes összehasonlítani, mert az összevetés segítségével lehet Tallián Tibor munkájának jellemzésében.

A Bartók angliai vendégszerepléseit tárgyaló mintegy 170 oldalas, rendkívül alaposan dokumentált esszékötet középpontjában a korszakok és koncerttípusok szerint fejezetekre bontott értekező írás áll. A kötet nagyobbik első fele hasonlítható leginkább Tallián munkájához, hiszen ez szól Bartók angliai szerepléseiről, s ez mutatja be azok sajtóvisszhangját mindig kiemelve a legjellemzőbb vagy épp legérdekesebb kritikai hangokat. (A kötetet két fontos tanulmány egészíti ki, melyek Bartók angliai kapcsolatainak föltárásához járulnak hozzá lényegesen.) A külön-külön megformált esszék bőségesen idéznek (és jegyzetekben hivatkoznak) koncertkritikákat. Ám e kritikákból kizárólag részleteket olvashatunk, s mindig a szerző gondolatmenetének összefüggésébe ágyazva.

Ehhez az esszéstílushoz, s ehhez a lényegeset szemelgetve kiemelő közléshez közel áll Tallián nagyszabású bevezető tanulmánya. Az ő közlésének alaptörekvése azonban – akárcsak Demény János korábbi monumentális sajtóközlésének – általában a teljes dokumentum közreadása. (Olykor természetesen ésszerű és jelzett kihagyásokkal, illetve a vegyes tartalmú írásoknak csak a Bartókra, illetve az ő műveire vonatkozó passzusait közölve.) A teljes forrásanyag értékelése ilyen módon a Bevezetésre marad. Viszont nemcsak a szakértő-kutató összefoglalását ismerhetjük meg, hanem – lényegében – a rendelkezésére álló teljes forrásanyagot is a lehető legjobban rendezett formában. Éppen ez a döntő különbség a két kötet között. A *Bartók fogadtatása Amerikában* kötet tehát egyszerre teljességre törekvő forrásgyűjtemény és mélyenszántó elemző föltárás. (S akkor még a teljes angol nyelvű forrásanyag magyarra átültetésének munkáját nem is említettük.) A kötet mintegy 400 dokumentum (300 kritika és 100 egyéb cikk) közreadását tartalmazza. Amint a Bevezetés is írja, a sajtó ekkor hamarosan leál-

SÁNDOR GYÖRGGYEL Pierre Gougelet/Libformot felvétele

dozó fénykorát élte, s így a zenekritika véleményformáló jelentősége is rendkívüli volt (37., angol: 41.).

Mostantól mind angol eredetiben, mind Tallián Tibor magyar fordításában olvashatjuk és idézhetjük e pótolhatatlan kordokumentumokat. Megjegyzendő, hogy a magyar kiadáshoz képest a kötet szerkezete kismértékben módosult. Olykor írások másképp – s hozzátehetjük: logikusabban – rendeződtek el, ám ettől még nehézség nélkül lehet a két kötetet akár együtt is használni. A változások között örömmel fedeztem fel, hogy a kötet anyaga kiegészült a magyar kiadásból kimaradt egyik különösen fontos interjúval (Friede F. Rothe, „The Language of the Composer” címmel megjelent írásával).

A kötet angol nyelvű változatának szöveggondozásában, mint a bevezető tanulmány végén a szerző is fölhívja a figyelmet, *Pintér Csilla Mária*nak jutott fontos szerep. Újdonság, hogy a sokfejezetes, s részleteiben – valamint szerkezetében – kicsit nehezen áttekinthető eredeti magyar kötet mostani változatában az eligazodást a kötet

elején található részletes tartalomjegyzék, valamint a kötet végén szereplő – tudományos kiadványnál elengedhetetlen – név- és mű-mutató segíti igazán hatékonyan.

A kötet a bevezetést követően először Bartók saját szerepléseinek évadonkénti felsorolását közli (minden vonatkozó adattal és sajtóvisszhanggal), köztük az erre az időszakra különösen jellemző előadással egybekötött egyetemi koncerteket (*lecture recital*). Az 1939–1940-es évtől kezdve (vagyis Bartók 1940 tavaszi tájékoztató útjának szerepléseitől kezdve az 1943. januári Kétzongorás koncertbemutatóig, Bartók utolsó nyilvános koncertfellépéséig (melynek, mint Tallián tárgyyszerűen megállapítja, „bukás-voltán a kegyelet sem szépíthet” [25., angol: 29.]). A Bartók részvétele nélküli zenekari koncerteket 1939-től egészen 1945-ig mutatja be, akárcsak a káramaművek – mint a bevezető tanulmány is jelzi – nehezebben és alighanem hiányosabban dokumentálható előadási adatait. Az angol változatban a kötet végén találjuk a hanglezrecenziókat, a kottarecenziókat (mindkét fejezetben kiemelkedő hely illeti meg a *Mikrokosmost* és a *Kontrasztokat*), valamint

- együtt - az interjúkat, riport jellegű írásokat, kisebb cikkeket. (Itt szerepel Kolodin idézett figyelemfölvívó írása is.)

A kötetet zeneakadémiai hallgatóként vettem meg, s tanulmányoztam mindjárt megjelenése után. Akkor egészen frissen élt bennem Bartók életrajza és életműve, hiszen az előtte való évben végeztük el Somfai László egész éves Bartók-kurzusát a Zeneakadémia zenetudományi szakán. Már a féléves vizsgára Ujfalussy József teljes Bartók-könyve és Tallián Tibor Bartók-életrajza jelentette a felkészülési anyagot. A művek és források - egyáltalán a Bartók-kutatás - problematikájával az órákon ismerkedhettünk meg. Habár a *Bartók fogadtatása Amerikában* kötet lényege a benne közölt dokumentum-gyűjtemény, bevallhatom, hogy diákként rám a legnagyobb és legközvetlenebb hatást a nagyszabású bevezető tanulmány gyakorolta, amit most *Laki Péter* elegáns angol fordításában olvashattam újra. Úgy éreztem, a legnagyobb tapintat és a legszigorúbb történetkritika párosul e szövegben egymással. A szerző pontosan (és szépítés nélkül) adatolja például Bartók bevételeit - Columbia Egyetem-i megbízásából, gyakran nem a legmagasabban honorált és egyre gyűrűlő koncertjeiből. Szinte természettudományosan vizsgálja eközben Bartók koncertprogramjainak változó összetételét, mintegy a koncertprogramok „kémiaját” téve érzékelhetővé. A recepció rétegeit szociológiai módszerességgel mutatja be és elemzi. Így tudja a kliséket, a félreértéseket, s azok szükségszerű - társadalmi, történelmi, lélektani, a háborús helyzet diktálta - okait föltárni. A tanulmány több stációban mondja el Bartók életét és működését ezekben az utolsó években. Szinte újként értjük meg a zenekari Concerto megrendelésének jelentőségét (s ezzel együtt a Sosztakovics-persziflázis kiváltó okait), a Hegedűverseny Artur Rodziński vezényelte, Tossy Spivakovsky szólójával elhangzott bemutatásának jelentőségét, s a Yehudi Menuhin megjelenésével bekövetkező döntő fordulatot, melynek alapján - idézem - „joggal beszélhetünk Menuhin előtti és Menuhin utáni korszakról” (34., angol: 39.). Ugyanis - a szerző szerint - „minőségi változást jelentett a recepcióban, hogy [Menuhin] személyében az első karizmatikus, nagybefolyású amerikai előadóművész, aki nem volt a modern zene specialistája, spontán tűzött műsorára egy igazán avantgarde Bartók művet”, tudniillik az 1. hegedű-zongora-szonátát (34-35., angol: 39.).

Annak idején, harminc évvel ezelőtt, mély benyomást gyakorolt rám az is, hogy a Bevezetés megfogalmazása

ugyanakkor a magasrendű magyar irodalmi (esszéírói, sőt költői) hagyományokra épített, aminek szinte természetes velejárója, hogy a tárgy vizsgálata során nem kerül ki az önvizsgálatot - az önreflexiót - sem. Hadd idézzek a Bevezetésből egy most különösen aktuálisnak tűnő észrevételt, mely annak idején váratlanul ért, s bizonyos fokig az új kiadványnak is próbaköve lehet.

Jacques de Menasce, a Hegedűverseny egyik kritikusá írását értékeli egy helyen Tallián Tibor. A *Modern Music*-ben megjelent cikk az Alban Berg és Bartók hegedűversenye közötti rokonságot tárgyalja érzékenyen - szembefordulva a megszokott kritikusi sablonokkal, melyek „éles határt vonnak a két mester között”. Tallián így folytatja:

kongenialisan érzékeli Bartók kiteljesedését a pálya legutolsó éveiben: „és azóta - micsoda aratás!” - kiált föl, Bartók a Berg halála óta eltelt években írott műveire utalva. Ez a felkiáltójel, ez a lelkesültség, amely egyébként már a „második amerikai korszak” tónusát képviseli, sőt azt - lévén nagytekinélyű zenei lapban megjelent cikkről szó - talán formálja is, hiányozhatott éveken át az amerikai nyomtatott recepcióban a mesternek, aki az elmúlt évtizedekben Magyarországon nem is egy felkiáltójelhez, de felkiáltójelek sorozatához szokhatott hozzá.

Ehhez az észrevételhez kapcsolódik Tallián Tibor mélyen elgondolkodtató, akár példázatnak is nevezhető további fejtegetése:

E felkiáltójeleket - tapasztalhatjuk máig sokan, akik Magyarországon kovácsolt s ott jólcsengő Bartók-obulusainkat idegen környezetben hirtelen hamis pénznek érezzük - Magyarországról, a magyar Bartók-recepció sajátos talajáról a tárgyilagos és „understatement”-re hajlamos angolszász tónusú amerikai irodalomba nem lehetett és nem lett volna szabad átültetni; saját - és némileg Bartók - kárán meg kellett ezt tanulnia a kiváló Gombosi Ottónak is, aki az 1940. tavaszi látogatás idején a New York Timesban kísérelte meg Bartók jelentőségét megfelelően értékelni. A cikk olyannyira kiritt a helyi tónusból és olyannyira inadekvátnak tűnt az ott érvényes hierarchiához képest, hogy még ironizáló glosszát is kiváltott [...] (41., angol: 45.)

Azóta, hogy e példázatot elolvastam, mindig gondolnom kell rá, hiteles-e, amit mondunk Bartók kapcsán - s mindenekelőtt nem a magunk, hanem az ő érdekében. Kívánom, hogy e kötet - számunkra magyarul igenis őszintén és tisztán csengő - „obulusai” a gondos angol nyelvű változatban - eredeti angol nyelven közreadva a teljes dokumentumgyűjteményt - immár a kutatók és zeneszeretők nemzetközi közönsége számára nyújtson - az Ó- és az Újvilágban egyaránt - eligazítást, forrást, tanulni- és gondolkodnivalót. }